

KRÚDY VILÁGA

Szás esztendeje született Krúdy Gyula

Nemcsak az élete, műveinek sorsa is „regényesen” alakult. Pályája első magasan őt ünnepezték talán a legviszhangosabban — volt könyve, amely nyolc hónap alatt három kiadásban fogyott el —, de a halottas ágyánál gyertya égett, mivel a villányt már előbb kikapcsolták, mert nem tudta a számlát fizetni. Még elt. meg „derécsipte” remekeit írta, s már az egyik lexikon holtjának mondta. Halála után azlán újra felfedezték a fiatalok, mint ködlovagok közt a vezért. Aztán újra csönd lett körülötte, majd újra ébresztették. Az utolsó húsz esztendőben valóságos reneszansza támadt: a kevesek írójából, az „írók írójából” a magyar próza egyik legnépszerűbb klasszikusa lett.

De igazi arcát még mindig homályosítják az öröklődő legendák; az örvendetesen gyarapodó Krúdy-irodalom elemei még nem épültek be eléggé a tudatba. Az „éjszakai lovagjairól” még mindig elevenebb a kép, mint a „szigeti remeteről”. A „mesélő”, az „álmódzó” Krúdyban még most sem látjuk eléggé a valóság teljesebb megírására is törekvő művészt.

Akármilyen „rejtélyesnek” is tetszik az élete, egyenes volt az útja. Különös életének egyszerű a titka: nem volt hajlandó beállni a „kutyaőr-kesztyűsök” menetébe. Csakis „író akart lenni és semmi más”. Még a bohémisége is lázadás volt: függetlenedés az úri, polgári kötöttségektől; az írás érdekében. Főlegyezték: a Petőfi-társaságba még 1923-ban sem ment el, pedig már 1913-ban beválasztották, de egy cigánylakodalomba a leányát is elvitte. Korának társadalmi szokásai nem kötötték, a családi élet szertartásai sem. Rengőteget dolgozott, napi tizenkét órán keresztül rőtta az apró lila betűket.

Ez az író természetesen vállalta az érkező forradalmakat: a múltból keserűbb szava senkinek sem volt, s a jövőről talán csak Móricz tudott szebben beszélni a prózáiról közül. Ez az író természetesen maradt hű önmagához a forradalmak leverése után is. Védte az írói szabadságát. S mikor legveszesebben dühöngött az ellenforradalmi terror, mikor mindenki nemes ösöket keresett, ő a maga szerelemgyermek-voltáról vallott. Eleget erre a mozzanatra is érdemes volna erősebben figyelni: nemcsak nemesi hagyományok voltak Krúdy családjában, édesanyja, az egykori malterhordo leánya, s nagyanyja, a szabadságharc egykori markotanyosnője a plebejusok világa is érzékenyebb tette a lelkét. Ha más más erősséggel is, de két hagyomány találkozott a bölcsőjénél. S mindkettőt vállalta. Búszke volt nemes apai őseinek a szabadságharcos hagyományaira, de nem tagadta meg anyja cselédszarmazását sem. Szindbados életében sokfelé megfordult, de végül, hajótörténet, megiscsak a kisemberek világában köthetett ki. Tiszta, igaz ember volt, akárcsak az óbuda parton kikötő Szindbad. A vadevezős, aki vállalta a cigánygyerek keresztapását és egyetlen ingét is odaadta, hogy meit emléket hagyjon.

Krúdy Gyula nemcsak az álmait igyekezett bús mesékbe fogni. Állandó volt benne a szándék a teljes valóság megírására is. A nyíri csendben, a nyíri pajkosokban a való életet írta, a *Vörös postakocsit* Pest regényének szánta, a *Hét bagoly* korráji regény. S a húszas évek derekán is olyan nagy regényről álmodott, amelyben benne volna minden a korról, amelyet átél. „benne az Ó-Magyarország, benne az új Magyarország.” Ezt a nagyregényt közelítette a *Hét bagollyal*, a *Rezeda Kázmér szép életével*, a *Valakit elvisz az ördöggel* és annyi más művével. A nagy álmódzó a valósággnak is jó megfigyelője volt: Móricz Zsigmond mellett talán ő írta meg legteltesebben a mindennapok életét is. A Nyírséget és Budapestet a vidéki urakat és a városi kisembereket, a szépasszonyokat és a hírlapírókat:

a lassan pergő napokat, sok-sok változatban.

Krúdy is, mint a századforduló annyi írója, leginkább Mikszáthtól indult. Mikszáthtól vehetett oszlönzéseket a dzsentri ábrázolására is. Élmenyei bőségek voltak, jól ismerte a „kártyás, borus, vetéledő, cifra kocsin jaro, hajdút tartó, párbajozó, virtuskodó, unatkozó, vadászkalapos és kurjongatással, halálba hanyatló úri világot. Ábrázolta is: talán mindenkinél szigorúbban Időből kimaradtaknak látta és láttatta őket, akiket nem segíthet már semmi-féle isten. Korai írásában még érezhetőek voltak a mikszáthos ízek, de az asszociációk, a történet háttérben megjelenő lírai és zenei táj, a borzongató és kísérteties motívumok már jelezték a saját fejlődési irányát. Krúdy másként lépett túl a mikszáthi ábrázoláson, mint Móricz Zsigmond. Móricz inkább trompít a mikszáthi anekdotán. Krúdy túlhajtja kifejezéseit. Móricz az anekdoták különféle embereket rajzhoz kapindítást. Krúdynál a hangsúly az anekdota reális elemeiről az irreálisba csúszik. Móriczot a jelen s jövő felé fordulás, a paraszti törekvésekhez kapcsolódás a realizmushoz vezeti. Krúdyt a Mikszáthnál is mélyebb kiabrandultsága patnarkálásnak vélt múlt iránti nosztalgiához, az irreálisnak tűnő álmvilághoz. Az eredmény, a művészi világ masmas jellegű: Móricz realizmust teremt, Krúdy egy stílzáló művészet felé halad. Móricz a mikszáthi „pajkos” derűtől a *Sárvány*, a *faklya* drámai küzdelméig érkezik, nappali fényben mutatja be a magyar ugart, Krúdy át lép a tragédias valóságból egy maga teremtette világba, s a magyar ugarral küzdő, birkozó hősök helyett megrajzolja az álmok vízen hajózó Szindbádot. Holtáig Szindbádot írta, sok változatban, holdas éjszakai világlátásban.

Persze, Szindbad is a valóságról beszél, ha sokféle áttétellel is. Krúdy világát és ironikus-romantikus magatartását — Szauder József írt erről meggyőzően —, ez az alak fejezi ki legteljesebben. A Szindbad-novellákban Krúdy egy új novellatípust alkotott, amelyben a líraiság a legfontosabb, a hangulati elemek, az alomszerűség és az asszociációk szabad csapongása. De többször gondolt, novellában és regényben is, a valóság fátyol nélküli megírására is. Realista szándéka azonban többnyire kiünnös format öltött: a valóságból ismeretes alakokat a Vörös postakocsi álombell tájak felé vltte, ábrándokba, kódos tájakra. Minden regénye csillgó novelladarabok, prózába fogott költemények sorozata. Álom és valóság egybemosódik a hősei tudatában csakúgy, mint az ábrázolásban.

A hagyományos regény felelő nézve írói világa szükséges tünhet, műfaji babonáktól szabadulva azonban művészetét a modern próza egyfajta, az európai próza fejlődésével lépést tartó kísérleteként méltányolhatjuk. Mert Krúdy, mikor a magyar regény hagyományos világából kilepett, olyan tájra indult: s olyan eredményeket ért el, amelyek az 1920-as évek kí-

sérleti regényei felé mutatnak. Az emlékezéssel, az „idő dallamosításával”, a belső monológgal, a lélek kísérteties tujainak a felidézésével némi-képp Proustot is megelőzte. Rokon művészetükben a múlt nosztalgiája, a lírai telíttség és az eszmetársítások gazdagsága. Igaz, a különbségek leg-alább ennyire szembetűnőek. Proust-nak más az anyaga, polgári, sőt nagypolgári, a Krúdy ábrázolta világ erősen feudális jellegű, Proust tudatosan alkotott, az emlékezés mozaikjai nála beilleszkednek a mű „távlati” koncepciójába, művészte intellektuálisan is telített: Krúdy lírikusabb alkot, emlékezése spontánabb. A jellemet atmoszfériusan fogja fel: hangulatokat, látomásokat, emlékeket közöl, nem időrendi sorrendben, hanem a belső időszemlélet szerint, ahogy az emlékezésben megjelennek. Legtermészetesebb formája az emlékezés, az adott jellem emlékezésének „dallamos hullámzása”. A deresedő Szindbad ifjúkori emlékeit indul megkeresni, a „múltból jövő” hangok után jár.

Amire a Krúdy-hős vágyik — „zöld épületek, vadszőlős tornacok, nyújtózkodó ebek, messzire hangzó barátságos köszöntések... férfiak, pajtasok, akik poharat emeltek a nőért és hazaért... karácsonyfák alatt fehérítő nők, hűsös, puha ölelést termett lusta asszonyok... emberek, akik otthon érzik magukat, áhitatosan tisztelik az életet, és zokszó nélkül fogadják az el nem kerülhető halált — vágyalom. A boldogságkeresés álma. Ezt az álmat keresi a félrehúzódo Krúdy, reménytelenül. A menekülő, fáradt Krúdy alakította ki magának véglegesen az emlékező stílust: ez a fáradt, lemondó ember rajzolta meg sok alakban az elkésztet lovat. S tartotta többnyire messzebb magától alakjait és tárgyait az időben, hogy a mesék lebegő kísérteteként lássa őket. A remény ritkán lobbant benne; az élet kiengesztelt boral, nőekkel, kártyával és lövésnyel vélt valamelyest enyhíthetőnek Fontosnak csak az írást tartotta, a tücsök ciripelését. A sebes szívének, a csillagvárók és önmaga vizsgálására.

Álmódzó — mondták róla a kortársak. A subáján alvó emléket ébresztette — vélté magáról. Álmódzásaival és eső mosta jeleivel azonban modern törekvések öntudatlan elődje volt: álmódzásaiból csakugyan egy tucat irodalmi iránynak a nyersanyag kitért volna a „takarékos Nyugaton”. A hagyományos formák feloldása, a szabad asszociációk érvényesítése, az időerzet lírai felbontása, az idő „dallamosítása”, a nagyítás, a képek egymásba oldása mind-mind az ő hozománva. Az irodalomtörténet alig gőzi fölmérni roppant hozománvát. Úgy van, ahogy Főja Géza írta róla: alakja egvre növekszik. Ma már határozottan állíthatjuk, amit tegnap még csak bizonytalankorva próbáltunk fogalmazni: óriás volt, a század első felének Móricz Zsigmond mellett a legnagyobb magyar prózáirója. Igaz író, igaz ember: az írás erkölcsé értelmében felelhetetlen.